

Informacije, recenzije, prikazi, osvrti

Prikaz
UDK 327(4) + 355.02(4) + 061.3(436)

Promjene u Istočnoj Evropi

Veliki val promjena koje su zapljusnule zemlje Istočne i Srednje Evrope i koje danas vode ta društva iz nekadašnjeg socijalističkog u kapitalističko uređenje, izazivaju sve više pozornosti na raznim stranama Evrope. Bilo da je riječ o političkim, stratejskim ili pak ekonomsko-socijalnim aspektima, očito je da je val istočnoevropskih transformacija ozbiljno promijenio sliku Evrope i da će se, s manje ili više snage, te promjene osjetiti u svakom evropskom kutku.

Polazeći od tog uvjerenja, Austrijska akademija kopnene vojske i Institut za političke nauke organizirali su međunarodni interdisciplinarni simpozij na temu »Demokratizacija i sigurnost u Evropi.«* Skupu su prisustvovali brojni visoki oficiri austrijske armije, a budući da se ta zemlja suočava s brojnim problemima (preplavljena je istočnoevropskim turistima, izbjeglicama i emigrantima) nije teško zaključiti motive tako velikog interesa. Uostalom, njega se i nije skrivalo jer promjene koje dolaze, posebice otvaranje Sovjetskog Saveza i nestabilnost u Jugoslaviji, još više zabrinjavaju austrijsku političku javnost.

Pristupajući istraživanju problema interdisciplinarnosti, organizatori su htjeli da se posebice analiziraju političko stratejska pitanja u vezi s novim rasporedom snaga u Evropi, najavljene i tek očekivane nestabilnosti, kao i opasnosti koje iz toga proizlaze. Ekonomski dio pitanja razmatran je na osnovi analize sadašnjeg trenutka u odnosima evropskog Istoka i Zapada, kao i naznake pravaca kojima bi eventualno mogla poteći daljnja suradnja. Posebne teme bile su vezane uz odnos političke kulture i vojske, kao i mjesta koje armija ima u suvremenim kretanjima na Istoku.

U uvodnim političko-stratejskim analizama izneseni su različiti pogledi na suvremenu Evropu i procese koji u njoj teku, ali je ipak dominiralo uvjerenje da se zbog problema s kojima se susreću bivše socijalističke zemlje ulazi u fazu novih nestabilnosti.

Znanstvenici iz Sovjetskog Saveza i istočnoevropskih zemalja jasno su stavljali do znanja da očekuju teškoće u prijelaznom razdoblju, za koje nitko ne zna koliko će dugo trajati. Istodobno, osjeća se potreba pomoći izvana koja neće biti samo moralno-politička. Polazeći od opasnosti, znanstvenici iz Poljske pledirali su za uključivanje Poljske u NATO, dok mađarski predstavnici drže da budućnost mirne Evrope može biti vezana samo uz jedinstven sistem sigurnosti, dakako u okvirima NATO-a.

Neutralna i nesvrstana politika u Evropi smatraju se stalnim političkim opcijama, iako neki sumnjaju u njihovu daljnju vrijednost. Dio austrijskih znanstvenika pledirao je da se model neutralnosti kao trajno sredstvo osiguranja vlastite sigurnosti, koje bi, upravo u suvremenim uvjetima, moglo imati još veću vrijednost. Međutim, ipak je prevladavalo uvjerenje da je bolje težiti stvaranju jedinstvenog evropskog sistema sigurnosti u kome bi dužnosti i prava država-članica bile točno naznačene, bez posebnog izjašnjavanja za blok, odnosno za neutralnu poziciju. Iako je do takvog sustava sigurnosti dalek put, ne treba isključiti mogućnost da se upravo u okvirima Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji razviju novi oblici općevropskog sistema sigurnosti.

To bi, naravno, podrazumijevalo i rješavanje određenih političkih, nacionalnih i ekonomskih problema, odnosno stvaranje potpuno nove slike evropskog kontinuiteta, u kome bi sigurnost bila rješavana zajedničkim snagama.

S tim u vezi ponovno su istaknuta brojna pitanja nestabilnosti koju sada u Evropu unose zemlje Istočne i Srednje Evrope (neriješena pitanja međusobnih odnosa, nacionalne manjine, kršenje prava manjina, nepoštovanje ljudskih prava), što će se sve zajedno odraziti na proces uključivanja tih zemalja u Evropu.

* Beč, 20—24. 11. 1990.

Ekonomski realnosti još više otežavaju pronalaženje puta prema demokraciji i stabilnosti. Teška ekonomska situacija u kojoj se nalaze zemlje bivšeg socijalizma: nezaposlenost, pad proizvodnje, inflacija i nepostojanje perspektive za izlazak iz krize, pojave su koje će dulje trajati.

Zapadna pomoć, koja je mnogo manja od one kakvu bi Istok trebao, posebice ako se pod Istokom razumije i Sovjetski Savez, tek je kap u moru postojećih potreba. Inzistiranje na potrebi razvijanje škola businessa, školovanje menagera, uvođenje nove tehnologije i slično, samo je dio pristupa koji, međutim, ne razmišljaju o dubini postojeće krize. Očito je da bez izravnih finansijskih investicija niti jedna zemlja bivšeg socijalizma neće moći opstati dulje vrijeme, pa prema tome i svi planovi o demokraciji i stabilnosti mogu biti ugroženi. Umjesto kretanja prema slobodnom tržištu, može doći do populističkih tendencija, koje će i ekonomska pitanja rješavati na taj način. Ako se tome doda i problem postojećih nacionalizma i antisemitizma, jasno je da je ekonomski razvoj Istoka u velikoj mjeri pod utjecajem niza političkih, nacionalnih i socijalnih činilaca, koji svi zajedno pokazuju da su te zemlje nisu »izživile« i da moraju proći kroz dug proces promjena prije nego što se približe Evropi.

Sve to zabrinjava austrijsku politiku, a sve više i javnost, koja se izravno svakog dana suočava s problemima koji dolaze s Istoka. Pokušaji da se apelira na veću solidarnost, stvaranje nekih specijalnih fondova, pa možda i neke vrste novog Marshallova plana za Istok, nemaju više značenja kakvo su nekad imali. Evropa je nekad bila drukčija, a osim toga zemlje koje su trebale pomoć i solidarnost pojavljivale su se pojedinačno (Mađarska 1956, ČSR 1968, Poljska 1980).

Sumirajući na kraju rezultate diskusija i razgovora neki su sudionici bili u pravu kad su rekli da je demokracija na pomolu, ali da je nestabilnost na Istoku sve prisutnija.

Nizu skupova koji se u ovo dinamično vrijeme promjena na Istoku Evrope bave tim evropskim područjem pridružila se i evropska kuća iz Gemone koja je organizirala izvanredno uspješnu međunarodnu konferenciju pod naslovom »Promjene na Istoku, suradnja Alpe-Jadran i uloga Friula i Julijske Krajine.«** Već iz samog naslova bilo je vid-

ljivo da organizatori imaju namjeru ne samo raspravljati o golemim promjenama koje su postale svakodnevnica, već i da žele konkretno vidjeti što je moguće u novim uvjetima ostvariti u njihovim najbližem susjedstvu, i to uz njihovo aktivno sudjelovanje.

Nekoliko znanstvenika iz Velike Britanije, Jugoslavije, Austrije i Italije pokušalo je u okviru zadane teme dati odgovor na pitanje kojim pravcem teku promjene na Istoku i što se može očekivati u razvijanju regionalne suradnje u Evropi.

Najprije se razmatralo izazove kojima obiluje istočnoevropski i srednji evropski suvremeni trenutak, kao i sve opasnosti koje sve jasnije dolaze do izražaja. Vrijeme velike euforije je prošlo, nastupaju nove realnosti u kojima krhke demokracije s malom ili gotovo nikakvom tradicijom, moraju rješavati konkretne probleme. Nedostatak tradicije liberalnog djelovanja, probudeni nacionalizmi od Jadrana do Baltika, ekonomski problemi, kao i neriješena pitanja odnosa među samim bivšim socijalističkim zemljama, dostatni su izazov svim krizama koje mogu zastrašiti Evropu. Samim tim postaje još jasnije veliko strahovanje od otvaranja granica na Istoku i novih lomova koje će to izazvati. Sadašnja katastrofalna situacija u nekadašnjem središtu imperija — SSSR-u — još više otežava razvoj Istočne i Srednje Evrope u demokratskom pravcu.

Jedino rješenje koje bi se moglo postaviti kao brana tim izazovima prošlosti i sadašnjosti veže se uz aktivno djelovanje Zapadne Evrope i njezinih institucija. One moraju shvatiti da je sigurnost u Evropi više nego ikad nedjeljiva, te da nema neke parcijalne zapadne ili istočne stabilnosti koja bi bila hermetički zatvorena. Evropske granice su pale i ta realnost, svidala se ona nekom ili ne, učinila je Evropu jedinstvenom.

Samim tim postavilo se i pitanje evropskih manjina i odnosa između većinskog i manjinskog stanovništva. Manjine na evropskom prostoru su realnost i gotovo da nema zemlje koja bi mogla tvrditi da je etnički sasvim »čista«. To poglavito vrijedi za bivše socijalističke zemlje koje su suočene s nacionalnim pitanjem više nego ikada u svojoj prošlosti. Veliki ideološko-politički omotač je spao, vodećeg centra koji bi regulirao odnose, više

**Gemona, 7. 12. 1990.

nema, te se danas, u izrazito turbulentno vrijeme, pitanje nacionalnih odnosa zaoštrilo. Njega treba promatrati, svakako, kao recidiv prošlosti i neriješenih odnosa i tek će postupno dolaziti do prihvatljivih rješenja. No, unatoč tome ipak treba tražiti mogućnosti da se manjinama daju jamstva i da se od većinskog stanovništva dobiju odgovarajuća prava. Na konferenciji je ispravno naglašeno da je samo uz poštivanja ljudskih prava, što u istočnoevropskom podneblju u prvom redu asocira na nacionalno pitanje, moguće ući u Evropu. Uostalom, primjer Mađarske, koja je ušla u Vijeće Evrope, potvrđuje da je tek ispunjavanje kriterija i dosljedno poštivanje ljudskih prava omogućilo da Mađarska prije ostalih zemalja postane članica tog središnjeg ili, kako neki kažu, početnog puta evropskog povezivanja.

Poštivanje nacionalnih manjina podrazumijeva, naravno, i sklop prava i dužnosti kojima se i manjine moraju obavezati na lojalno ponašanje spram većinskog stanovništva i prihvaćanja zajedničkih pravila suživota. Manjina ne može imati nikakva dodatna prava i samo dosljednim isticanjem prava i dužnosti mogu se graditi mostovi i povjerenja. Samim tim stvarao bi se i prostor za lakše približavanje istočne Evrope razvijenom zapadnom dijelu.

Ekonomске promjene i prijelaz iz planske u tržišnu privredu golem je problem s kojim će se bivše socijalističke države i dalje nositi. U izrazito otvorenoj diskusiji o toj temi istaknuto je da bi čak u slučaju trenutnog rješavanja svih postojećih političkih i nacionalnih problema u Istočnoj i Srednjoj Evropi, bilo nemoguće očekivati približavanje Istoka Zapadu prije kraja ovog stoljeća. Ako se u razmatranju tog procesa uzme u obzir i Sovjetski Savez, moramo zaključiti da će njegovo rješavanje trajati i duže.

Uz očevidne ekonomske teškoće koje su ugrozile sve tokove ekonomskog razvoja Istočne Evrope, političke nestabilnosti još više otežavaju poduzimanje koherentnih ekonomskih mjera. Prijelaz iz socijalističke u kapitalističku privredu, ili ako je nekima to draže neo-kapitalističku, nepoznat je dosad u teoriji i praksi, a sadašnje strukture privrednih aktera vrlo su daleko od prihvaćanja ideja slobodnog tržišta. Istodobno, različiti nacionalni zahtjevi postavljaju se u prvi plan te i proces pretvorbe društvenog vlasništva u privatno dobiva izrazito novu državnu for-

mu, što udaljava željeni cilj. Privatizacija, puno djelovanje slobodnog tržišta, poduzimanje radikalnih rješenja u privredi, uključujući nezaposlenost i smanjenje socijalnih davanja ističu se kao put kojim treba krenuti da bi se što brže došlo na razinu Evrope. Bit toga, smatraju ekonomski stručnjaci, zadržava se postojeće stanje i gubi mogućnosti priključka Evropi.

Razmatrane su i veze s Evropom i u Evropi, a prvenstveno su analizirana regionalna povezivanja Pentagonala i zajednica Alpe-Jadran. Postoji mišljenje da obje institucije imaju svoje mjesto u novim evropskim kretanjima i da upravo takve aktivnosti mogu pomoći bržem ulasku u Evropu. Nitko, naravno, ne pomišlja da bi Pentagonala ili Alpe-Jadran mogli zamijeniti djelatnost EEZ ili pak da bi ona mogla putem njih razvijati neke dodatne djelatnosti.

Alpe-Jadran i Pentagonala su oblici suradnje zemalja koje su pokazale da u različitim uvjetima, čak i u doba kada su formalno bile na suprotnim evropskim poslovima, regionalna suradnja ima svoje mjesto i vrijednost. Friuli i Julijska krajina, isticali su brojni talijanski političari u svojim diskusijama, zainteresirane su za razvijanje te suradnje. One u tom vide ekonomsku šansu svog napretka, ali isto tako osjećaju da se na ovom području preko tih inicijativa gradi novo evropsko zajedništvo.

Kombinirajući regionalne djelatnosti i aktivnosti koje će morati kretati i preko Evropske zajednice, očekuje se da bi regionalizmi mogli postati još značajniji u novoj Evropi, koja bi kažu neki, trebala biti Evropa regija. To je istodobno i najbolja prilika da se postupno stvaraju uvjeti da na našem kontinentu nastane »Evropa građana« koji bi kao Evropljani imali mogućnost da na osnovi svojih prava i dužnosti ravnopravno sudjeluju u evropskom razvoju.

Ovaj izvanredno organizirani skup okupio je vodeća imena političkog života regija i omogućio bolje informiranje o onome što se danas u Evropi događa. Otvorena diskusija, kvaliteta rasprava i kontakti koji su uspostavljeni doista mogu zadovoljiti dr. Alfonsa Zardiu i njegove suradnike koji su uložili golem trud u pripremu ovog značajnog skupa.

Recenzija

UDK 1:32 + 32.01 + 32:17 + 930.1

Hermann Lübbe:

*Die Aufdringlichkeit der Geschichte
Stryia, Köln, 1989, str. 350*

Najnovija knjiga, u nas već dobro poznatog, njemačkog filozofa politike Hermanna Lübbea *Aufdringlichkeit...*, značajna podnaslova »Izazovi moderne od historizma do nacionalsocijalizma«; nastavlja i tematski i koncepcijski razvijati ideje koje su obradene u njegovim prethodnim djelima *Politischer Moralismus* i *Fortschritt — Reaktionen*, a koje smo prikazali u *Političkoj misli* br. 1. 1990. Upravo ova posljednja Lübbeova knjiga svjedoči da naš interes za ovog autora nije bio slučajan. Na izvjestan način on je oduvijek pripadao našoj hermeneutičkoj situaciji, no sada to postaje posve evidentno. Njegova neoliberalna pozicija učinila ga je postupno središnjom ličnošću njemačkog poslijeratnog antifašizma i antitotalitarizma. Ono što nas je privlačilo Lübbeu sada je postalo naša vlastita sudbina. Danas i Jugoslavija i Hrvatska izlaze iz totalitarnog režima, našlost s posve drugačijim vremenskim šansama za brzi oporavak od onoga roka koji je trebao Njemačkoj, barem onoj Zapadnoj. Analogija s njemačkom situacijom ne funkcionira dakako neposredno. Naše su zemlje nakon monarhofašističke diktature i ratnog fašizma ušle u dugotrajno razdoblje komunističke jednopartijske države, a ne u razdoblje obnove, ili izgradnje novog liberalno-demokratskog poretka, kako je to bio slučaj sa Zapadnom Njemačkom. Osim toga, našoj balkanskoj monarho-fašističkoj diktaturi nije prethodila Vajmarska Republika i njeno parlamentarno višestranačje, već nacionalna trvenja u državi naroda heterogenih povijesnih iskustava: onih nastalih u Otomanskom Carstvu i onih nastalih u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Analogija s Njemačkom prije je antropološka i geopolitička nego historijska.

Knjiga *Die Aufdringlichkeit der Geschichte* sačinjena je od dvadeset studija koje su u raznim zgodama već ranije objavljene.

Prvih deset posvećeno je *opisima i analiza*, drugih deset *osvrtima*. Iz navedenog podnaslova »Od historizma do nacionalsocijalizma« razumljiva je i glavna ideja knjige: razobličavanje uzroka i totalitarnih konzekvencija koje proizlaze iz *politizacije povijesti i politizacije morala*. Lübbeova teza je jednostavna i plauzibilna. Povijest nekog naroda i moralno djelovanje bitno suodređuju kako identitet pojedinca, tako i naroda. Bez konstitutivne slučajnosti koja prati našu individualnu biografiju i naše individualno moralno djelovanje kao i povijest naroda i njegove običajnosti (*common sense*) u koju smo rođeni nije moguće razumjeti konkretna djelovanja ljudi i naroda. Međutim, kada se iz bilo kojih razloga, a najčešće u događajima individualne ili grupne građanske neposlušnosti postojećem poretku, historija i moral politiziraju, nastupa totalitarizam ili izvanredno stanje. Zašto su moralizam i historizam najveći neprijatelji liberalne demokracije i njezina javnog morala, takozvanog *common sense*? O tome nas Lübbe poučava krasnim primjerima hermeneutičke analize životnih situacija u kojima se njemački totalitarizam zaista budio. Knjiga obiluje primjerima grupne i individualne pobune građana protiv javnog morala te prati moralizaciju pojedinog slučaja, vrhunac krize i povratak u normalno stanje. Tako su na dnevnom redu i H. Heine i E. Cassier, i E. Du Bois-Reymond, i Carl Schmitt ali zatim i fašizam i suvremeni terorizam, boljševizam. Politizacija povijesti i morala, njihovo zagrijavanje preko njihove moralne funkcije grupne i pojedinačne individualne ima funkciju legitimiranja individualne odnosno grupne pobune protiv vladajućeg političkog poretka i javnog morala. Ma što bio stvarni uzrok i povod građanske pobune protiv poretka, ona mora biti opravdana. Svaka građanska opozicija ima pravo na svoju znanstvenu, povijesnu ili moralnu istinu i, naravno, ona je u trenutku odlučujuće krize politizira kako bi legitimirala svoje protupravno djelovanje, dapače u slučaju fašizma, boljševizma i suvremenog terorizma, svoje zločine. Zločini nisu mogući bez visoke ideologije, a svaka visoka ideologija crpi svoje najjače argumente iz intrazigentne povijesti i morala naime radikalnom politizacijom moralne i historijske isključivosti spram³³ drugoga. Ovu tipično građansku polarizaciju liberalno-demokrat-

skog pravnog poretka i historicističke odnosno moralističke pobune protiv njega sažimlje Lübbe u lapidarno načelo suvremenog liberalno-demokratskog procesa: *Većina a ne istina*. Ako suvremeni građanin slobodnog zapadnog svijeta ne želi postati još jednom žrtva fašizma, boljševizma ili moralnog terorizma, tada mora prihvatiti, po Lübbeu, ovo jedino razumno načelo ponašanja: *pokoravanje većini glasova*. Dakako, većina o kojoj Lübbe govori, nije bilo kakva većina, već ona koja se uspostavlja u pluralističkom višestranačkom parlamentu koji ima precizna ustavna ovlaštenja o čemu je moguće a o čemu pak nije moguće većinski odlučivati. Tako ograničena većina predstavlja po njemu lijek protiv mehaničkog preglasavanja ljudskih individualnih prava.

Da bi se liberalno-demokratski pluralistički poredak održao u sukobu s moralizmom i historizmom kao svojim glavnim neprijateljima, ne smije se ni on sam historijski odnosno moralno legitimirati. U današnjoj Evropi, koja se rapidno ujedinjuje, bilo bi svako politiziranje prošlosti njenih naroda, kao i svako moraliziranje politike, pogubno za procese kojima se teži. Žestoku Lübbeovu kritiku historizma i moralizma treba razumjeti iz njegovog angažmana za ujedinjenu Evropu (usporedi njegov prijedlog *Wie Europa verfasst sein soll*, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 1990). Evropskim narodima koji se prvi puta poslije francuske revolucije nanovo konstitutivno povezuju u čvrsta jedinstva treba samo politizirati prošlost, a zatim je oboružati moralizmom pa da se svi snovi o evropskoj kući raspadnu kao kula od karata. S obzirom na moguću paralelu s današnjom Jugoslavijom koja stoji pred raspadom, treba reći da su baš historizam i moralizam uzroci tog raspada ili njegovi pravi pokretači. O tome nas Lübbe može dobro poučiti na svojim njemačkim primjerima. Naši konfederalisti zastupaju u procesu tog raspada svakako najumjereniju liniju rekonstitucije jedinstva na suvremenim evropskim temeljima, ali pritom nisu dovoljno odlučni u pobijanju svakog politiziranja morala i povijesti, nego se, pritiješnji situacijom, i sami često povijesno i moralno legitimiraju.

Naglasili smo da Lübbe svoju kritiku moralizma i historizma gradi na konsenzualno pojačanoj tezi: *Većina a ne istina*. U stvari

on novi liberalizam i novu demokraciju brani uvjerenjem da se nova liberalna demokracija mora legitimirati djelovanjem u skladu sa zakonima, ali tako da ne zapadne u *legalistički autoritarizam* pravne države koja brani poredak svim sredstvima i bez ikakva obzira, već zalažući se za takav legalizam koji je spreman na ustupke progresu na svim onim točkama na kojima bi kočenje promjena i napretka moglo izazvati moralno ogorčenje građana, a tako i njihovu pobunu. Za njega, dakle, liberalna demokracija nije cilj kojem se približavamo, niti sredstvo za postizanje određene svrhe vladajućih slojeva kako se to prigovara s lijeve strane, već povijesno legitimni životni proces građanstva. Samo zato jer je to legitimni životni proces suvremenog građanstva može se ono uvijek nanovo iz svih *izvanrednih stanja* vratiti u to *normalno stanje* životne ravnoteže. Stvarni napredak građanskog povijesnog života ne zbiva se stoga ni preko lijevih ni preko desnih radikala, već kroz tu *sredinu* čija je snaga u tome što u *najvećoj povijesnoj mogućoj mjeri omogućuje razvoj antropološki neodstranjivog individualiteta*.

Knjiga obiluje lijepim i dokumentiranim primjerima na kojima Lübbe razvija svoju koncepciju. Navedimo nama najzanimljivije: *Die Politik, Wahrheit und Moral* (Politika, istina i moral); *Sozialwissenschaften und Politik* (Socijalne znanosti i politika); *Henrich Heine und die Religion nach der Aufklärung; Wissenschaft und Weltanschauung* (Znanost i svjetonazor); *Carl Schmitt liberal rezipiert* (Liberalna recepcija Carla Schmitta) i na kraju *Nationalsozialismus im Bewusstsein der deutschen Gegenwart* (Nacionalsocijalizam u suvremenoj njemačkoj svijesti).

Prikazat ćemo u osnovnim crtama ovaj posljednji esej jer on na najbolji moguć način dokumentira našu tezu o makar dalekoj analogiji naše sadašnje i njemačke historijske situacije.

Lübbe ponajprije pokazuje kako relevantna antifašistika literatura nastupa na njemačku scenu tek dvadeset godina nakon sloma fašizma 1945. godine. Pod relevantnom literaturom ovdje se misli na onu koja raspolaze uvidima u dokumente Trećeg Reicha, koja se, dakle, uzdigla nad ideološko pobijanje režima strahovlade. Njegova je procjena da je sve do duboko u sedamdesete godine Njemačka važila za zemlju u kojoj,

prema akademskoj i publicističkoj procjeni, fašizam još nije bio posve prevladan. Emocionalno distanciranje od vlastite prošlosti, od vlastitih biografija, u zemlji koja je, kako kaže, imala dvanaest milijuna registriranih nacista, veliki broj sljedbenika i simpatizera, ukratko u kojoj je nacizam slijedila »većina naroda« (str. 339), nije išlo niti je moglo ići brzo. Denacifikacija se odvijala na različitim razinama i s različitim intenzitetom. Savezna republika, međutim, dugo iza rata nije bila liberalno-demokratska država, jer protiv većine građanskih uvjerenja i emocionalnih opterećenja nije se moglo voditi tu državu. Izgradnja liberalne demokracije na tom tlu trajala je dugo i nije tekla bez teškoća. Djeci se više nisu davala imena Balrud ili Edda, nego Marko i Mihael. Teško je, međutim, bilo biti, kao pripadnik pokreta otpora, dekanom fakulteta u kojem je većina kolega marširalo u Hitlerovoj armiji. Teško je bilo s katedre kritizirati fašizam kada je profesora čak podvornik mogao javno podsjetiti na to da su zajedno bili u rovovima pred Lenjingradom. Takve su se situacije preboljevale u »nesimetričnoj diskreciji« (str. 340), nije se pitalo što je tko bio, nego kako je danas usmjeren. Budući da Lübbe analizira proces denacifikacije u njemačkoj poslijeratnoj teoriji i publicistici, i njegov rezime pogoda baš tu stranu denacifikacije. Procjena te literarne djelatnosti poduzeta je, dakako, sa stajališta generalne teze, a ona u Lübbee uvijek nanovo, u različitim varijantama preciziranja, glasi: Proces denacifikacije pridonio je osvještenju njemačkih građana za opasnosti totalitarizma. Masovni teror kao politički fenomen postaje moguć kada s gubitkom osjećaja za realnost pod utjecajem ideologije postajemo obavezni slijediti ciljeve koji transcendiraju javni moral (common sense). Ta totalitarna ideologija u svojoj historijski jedinstvenoj veličini zahtijeva od nas da se stave izvan snage svi normalni moralni i politički elementi zajedništva da bi se izborila posljednja odlučujuća bitka (usporedi str. 350). Ukoliko je to osvještenje postignuto, utoliko su i građani suvremene Njemačke dozreli do one faze političke i moralne normalnosti u kojoj, da bi slobodno živjeli u zajednici s drugim savezničkim i ostalim narodima Evrope, ne moraju više pribjegavati strategiji samooptuživanja, kritičkog delegitimiranja postojeće države njenom

fašističkom prošlošću, niti pak vlastiti totalitarizam opravdavati njegovim univerzalnim kapitalističkim uzrokom. Sve te strategije, zajedno s onom na kojoj je inzistirala psihonanalitička terapija naime liječenju naroda od strategija potiskivanja krivnje u prošlosti, otpadaju onog trenutka kad prohoda proces liberalno-demokratskog aktivnog suprotstavljanja građana totalitarnim tendencijama u suvremenom društvu. Od prošlosti se možemo osloboditi samo tako da u njoj diferenciramo ono što je u toj prošlosti prihvatljivo od onog neprihvatljivog. Generalna kritika nije ni moguća ni poželjna. Teorije apsolutno dobrog početka kao i apsolutne emancipacije od zla pripadaju totalitarnim tendencijama i stoga ih Lübbe uvijek nanovo odbacuje. Bilo bi korisno kada bismo ovu izvanrednu knjigu, barem neke njezine dijelove, mogli vidjeti u nas prevedenu. To je najveća pohvala autoru. Ona na izvanredan način pokazuje sve teškoće i zamke izlaza iz totalitarizma u liberalnu demokraciju, a mi upravo ulazimo u te procese.

Davor Rodin

Recenzija

UDK 32.01 + 321.01 + 328

Rod Hague and Martin Harrop:

*Comparative Government and Politics
An Introduction*

Macmillan Education LTD, London, 1988, str. 365.

Jedno od obilježja razvitka političke znanosti nakon drugog svjetskog rata, osobito od kraja pedesetih i početka šezdesetih godina, jest radikalna transformacija proučavanja posebne subdiscipline institucionalizirane na mnogim sveučilištima i sličnim visokoškolskim ustanovama, poznate mnogim generacijama politologa, osobito američkih, kao »Comparative government«. Tu transformaciju karakterizira ekspanzija djelokruga istraživanja u tri pravca. Prvo, geografski, proširuje se djelokrug istraživanja od etnocentrične istraživačke usmjerenosti (tj. od istraživanja nekoliko političkih sistema kao što su Velika Britanija, Francuska, Nje-

mačka, Švicarska) na proučavanje političkih procesa i društveno-političkih zbivanja u zemljama Skandinavije, Istočne Evrope, a napose Afrike, Azije, Srednjeg Istoka i Latinske Amerike. Drugo, proširuje se intelektualni fokus istraživanja. Napušta se dotadašnji tradicionalni, pravno-dogmatski ili normativno-institucionalni pristup u izučavanju političkih sistema kojeg karakterizira detaljno opisivanje pravnih tekstova, interpretacija pravno-političkih principa i analiza ustavnih dokumenata. Umjesto toga u središte istraživanja dolaze političke partije, interesne grupe, grupe za pritisak, ponašanje birača, proces donošenja odluka, politička socijalizacija, kao i drugi neformalni aspekti političkih procesa. I napokon, velik broj istaknutih znanstvenika razvija različite postupke i tehnike za istraživanje političkih procesa, što je omogućilo izgradnju metoda komparativnih istraživanja političkih fenomena, a u tom kontekstu i političkih sistema. Komparativna istraživanja traže precizna prethodna definiranja bitnih koncepata kao i pronalaženje relevantnih varijabli uspoređivanja. Zahvaljujući razvoju suvremene znanosti, prikupljena je ogromna empirijska građa i razvijeni brojni analitički instrumenti koji omogućuju da se izgrade metode komparativne analize. One nam omogućuju da u mnoštvu različitih fenomena otkrijemo, ponekad prikrivene, sličnosti ili pak da u većem broju naizgled sličnih pojava otkrijemo značajne razlike. Nakon 1960-ih godina *Komparativna vlada i politika* kao posebna znanstvena disciplina političke znanosti počela se širiti u sve većem broju zemalja tako da je s obzirom na broj politoloških institucija na kojima se istražuje te publiciranih knjiga, časopisa i istraživačkih izvještaja ušla u krug najviše proučavanih disciplina političke znanosti.

Upravo stoga vrijedna je pažnje knjiga britanskog znanstvenika Roda Haguea i Martina Harropa *Comparative Government and Politics, An Introduction* (koja je do sada doživjela tri izdanja u svega nekoliko godina).

Knjiga se sastoji iz kratkog predgovora i četiri osnovna dijela: I. Studij komparativne politike, II. Socijalni kontekst politike, III. Struktura vlade i IV. Politike i provođenje. U prvom dijelu knjige (str. 3—68) pod naslovom Studij komparativne politike koji obuhvaća četiri glave, autori najprije kritički

analiziraju središnje kategorije kao što su politika, vlast, autoritet, elitizam i pluralizam, a zatim se osvrću na neke relevantne teorije o raspodjeli vlasti u suvremenim društvima. Slijedi glava u kojoj se jezgrovito izlažu prednosti, ali i opasnosti, komparativnog pristupa u studiju političkih fenomena te ukazuje na važnost drugih pristupa u komparativnoj politici. U trećoj glavi izložen je proces izgradnje države i nacije te mjesto i uloga države u liberalnim demokracijama, zatim u nekim političkim sistemima u kojima je donedavno dominirala jedna partija-komunistička, te u zemljama u razvoju, a određena pažnja posvećena je utjecaju međunarodnih faktora na državu. U nastavku prvog dijela knjige (četvrto poglavlje) autori prezentiraju modele vlada. Naime, da bi što uspješnije obavili svoj istraživački zadatak, autori klasificiraju 182 suvremene vlade, oslanjajući se na ekonomski i politički kriterij, u tri osnovne skupine: vlade tzv. »Prvog svijeta«, u koji po njihovoj ocjeni ulaze oko 30-tak visokoindustrijaliziranih liberalnih demokracija, vlade tzv. »Drugog svijeta«, u koji svrstavaju oko 17 industrijaliziranih ili nedovoljno industrijaliziranih država u kojima je dominirala jedna politička partija, te vlade »Trećeg svijeta«, u koji ulazi velik broj veoma različitih i siromašnih zemalja. Između tih triju skupina postoje fundamentalne, prije svega ekonomske, kulturne i političke razlike. Iako je takva klasifikacija jednostrana, ona ipak omogućava da se ukaže na enormne razlike koje danas postoje u političkim režimima između razvijenog Sjevera i siromašnog Juga, i to ne samo s obzirom na stupanj ekonomske i kulturne razvijenosti već i karaktere demokratičnosti i stupanj političke stabilnosti. Autori prikazuju i ispituju ne samo majoritarne i konsocijativne demokracije u visokorazvijenim zemljama već i specifične okolnosti koje su uvjetovale oligarhijske, vojne i mobilizirajuće režime u zemljama u razvoju.

Drugi dio knjige (str. 71—160) sadrži četiri glave u kojima se istražuje *socijalni*

¹ Konsocijativna demokracija je izraz koji je upotrijebio A. Lijahart da bi opisao demokratski model nekih manjih evropskih demokracija kao što su Austrija, Belgija, Holandija (do sredine 60-ih godina) i Švicarska. U majoritarnoj demokraciji izvršna vlast je koncentrirana u jednoj vladajućoj partiji, dok u konsocijativnoj demokraciji postoji difuzija izvršne vlasti između nekoliko partija.

kontekst politike odnosno veza između društva i države, društva i političke vlasti, a to je, kao što je poznato, središnje pitanje svakog političkog sistema. Budući da je politički sistem u suštini politički izraz određenih društveno-ekonomskih odnosa, odnosa koji se stvaraju u samoj bazi društva, mnoge razlike u tipovima političkih režima proizlaze između ostalog i iz karakteristika društva, osobito njegove kulturne i ekonomske razvijenosti. S druge pak strane psihološku dimenziju političkog sistema čini *politička kultura*, a ona se nalazi u samom fokusu u glavi pet. Politička struktura je odnos individualnih stavova, orijentacija i vjerovanja pojedinaca prema političkom sistemu. Polazeći od važnosti političke kulture za stabilnost i uspješnost funkcioniranja vlada, autori analiziraju odnos političke kulture i demokracije u tri tipa navedenih modela vlada. U posebno, šestoj, glavi Hague i Harrop istražuju *političku participaciju* pojedinaca u političkom procesu, i to u liberalnim demokracijama, u bivšim totalitarnim režimima te u zemljama u razvoju, stavljajući naglasak na ulogu izbora, da bi u nastavku rada veću pažnju obratili tipovima izbornog sistema, odnosu izbornog i partijskog sistema te ponašanju birača u liberalnim demokracijama.

Dok se politička kultura odnosi na stavove i orijentaciju pojedinaca prema političkom sistemu ili prema političkoj vlasti, njihovo stvarno uključivanje u politički proces izražava se kroz tri osnovna oblika participacije: individualnu participaciju, zatim posredstvom *interesnih grupa* i *političkih stranaka*. Budući da u mnogim političkim sistemima interesne grupe igraju ključnu ulogu u povezivanju društva i političke vlasti, autori u glavi sedam (*Interesne grupe*) analiziraju dva modela interesne reprezentacije: pluralizam i korporativizam, od kojih se ovaj zadnji i danas nalazi u središtu politološke diskusije u mnogim suvremenim zapadnim demokracijama kao opreka (do 70-ih godina) dominantnoj pluralističkoj političkoj teoriji. Pritom valja istaknuti da oni ne daju političku kritiku korporativizma. U nastavku rada određena pažnja posvećena je interpretaciji interesne artikulacije u raznim tipovima političkih odluka, i to kroz tri glavna izvora: direktne kontakte s vladom, ili indirektno utjecaje putem političkih partija ili javnog mišljenja. Dok se artikulacija interesa vrši po-

sredstvom interesnih grupa, agregacija interesa izražava se putem političkih stranaka (str. 139-160). Utvrdivši bitnu razliku između političkih partija i drugih vrsta organiziranih interesa u odnosu na politički sistem, Hague i Harrop analiziraju njihove uloge u političkom sistemu, naglašavajući da je od svih uloga ipak najvažnija ona u kojoj se političke partije pojavljuju kao veza između onih koji vladaju i onih kojima se vlada. Da bi ukazali na tu ulogu, istražuju političke partije u kontekstu »Prvog«, »Drugog« i »Trećeg« svijeta. U traženju odgovora na pitanje o budućnosti političkih partija Hague i Harrop dolaze do zaključka da, iako teza o opadanju uloge političkih partija ima određenu težinu, ipak prije se može govoriti o mijenjanju uloge političkih partija nego o njihovom iščezavanju.

U trećem dijelu knjige (str. 163-263) pod naslovom *Struktura vlade* data je analiza ključnih institucija nacionalne vlade: skupštine (legislative), egzekutive (vrhovnog političkog vodstva), birokracije i vojske, kroz koje se vrši vlast i oblikuje politika u okviru tri tipa političkih režima. Raspravljajući o ulozi skupštine u stvaranju određene politike, o njenim funkcijama (donošenju zakona i reprezentaciji), kao i njenoj ulozi u regrutiranju i socijalizaciji političkih lidera, autori ukazuju na to kako je njezin značaj bitno različit u raznim tipovima političkih sistema. Na temelju svojih istraživanja autori dolaze do zaključka da legislativna tijela rijetko iniciraju donošenje zakona. Zakonski prijedlozi prolaze »kroz skupštinu na svom putu ozakonjavanja i dobivaju legitimaciju en route«, ali njihovo porijeklo nalazi se u egzekutivi, birokraciji ili interesnim grupama.

Analizirajući egzekutivu (glava jedanaest), Hague i Harrop u prvi plan ističu njene funkcije, a nakon toga slijedi klasifikacija u dva osnovna modela. Polazeći od prihvaćene konstatacije o jačanju egzekutive u odnosu na legislativu, autori u svojim analizama pokazuju kako je trend o premoći izvršne vlasti prisutan u gotovo svim suvremenim državama, bilo da je riječ o liberalnim demokracijama, zemljama u kojima je dominirala jedna partija ili pak u zemljama u razvoju. Oni, međutim, ne ulaze u dublju analizu uzroka jačanja izvršne vlasti, osim što ukazuju na kompleksnost poslova što ih nameće suvremeni život i činjenicu da parlamenti nisu ti-

jela koja bi mogla značajnije utjecati na političku vlast. Isto tako oni ne zapažaju ni činjenicu da suvremene vlade u velikom broju slučajeva više nisu one institucije koje imaju punu kontrolu nad procesom donošenja legislativnih odluka. U donošenju političkih odluka sve veću prevlast imaju oni koji raspolažu informacijama zahvaljujući prvenstveno razvoju modernih tehnologija.

U zadnjem, četvrtom dijelu knjige (str. 267-327) fokus istraživanja pomiče se od analiza struktura vlada prema politici koju vlade vrše. Kao iskusni istraživači oni su duboko svjesni da nije dovoljno poznavati političke institucije i procese unutar kojih se formiraju razne vrste politika (obrazovna, stambena, porezna, ekonomska itd.), već da je neophodno posebnu pažnju posvetiti suštini političkih odluka, njihovom sadržaju i konzekvencijama za društvo. Takva istraživanja omogućuju novi pristup koji se razvija u političkoj znanosti, osobito od 70-ih godina poznat kao *policy analiza*. Policy analize potiču tri tipa istraživanja: prvo, proučavanje *policy* sektora (npr. zdravlje, obrazovanje, porezna politika, stambena politika itd.), drugo, *policy* implementaciju i, treće, *policy* evaluaciju. Nakon što su izložili glavne zadatke vlade, autori prezentiraju dva modela stvaranja odluka te analiziraju *policy* stilove u tri tipa političkih sistema, a zatim prezentiraju faze *policy* procesa.

U završnom poglavlju knjige autori istražuju uspješnost raznih modela vlada koji se danas mogu naći u suvremenom svijetu. U traganju za rezultatima oni polaze od tri bitna kriterija: legitimnosti, djelotvornosti i stabilnosti vlada.

Završavajući ovaj kratki prikaz želimo istaknuti da, i pored mogućih kritičkih primjedbi, riječ je o značajnoj problematici koja pruža sistematičan uvid u studij komparativne vlade i politike kao i u njezin teorijski i institucionalni razvitak te daje obilje argumenata u prilog komparativne vlade i politike kao samostalne znanstvene akademske discipline.

Odlično poznavanje relevantne literature omogućilo je autorima ne samo da sustavno

² Termin *policy* autori definiraju kao opći stav prema problemima i specifičnim programima. Public *policy* odnosi se na istraživanje *kako, zašto i što*, utječe na razne vlade da teže ili slijede određene akcije ili ne-akcije.

prezentiraju najznačajnije doprinose različitih teoretičara promišljanju pojedinih aspekata komparativne vlade i politike kao i suvremene političke stvarnosti, već i da ih uspoređuju, kritički vrednuju, prihvaćaju ili odbacuju i konceptualno inoviraju. Korištenje komparativne metode ima izvanredno veliko značenje u svakoj znanosti, a posebno u političkoj znanosti. Međutim, proučavanje *pojedinih elemenata* političkog sistema ima prednosti u smislu boljeg upoznavanja sa svakim od tih elemenata i pruža obilje činjenica za teorijska uopćavanja, ali takvim analizama gubi se uvid u cjelinu. Komparativna istraživanja su veoma složen posao koji zahtjeva visok stupanj znanja i maksimalnu objektivnost u formuliranju zaključaka. (U knjigu je uključena bogata bibliografija iz tog područja). Iako su Rod Hague i Martin Harrop knjigu *Comparative Government, An Introduction*, namijenili prvenstveno studentima politologije, ona je koristan, sažet i poticajan uvid u studij Komparativne vlade i politike za sve one koje zanima ta problematika.

Štefica Deren Antoljak

Recenzija

UDK 316.77 + 659.3 + 659.4 + 316.65 + 32.019.5 + 0.7

France Vreg:

Demokratsko komuniciranje

Založba Obzorja, Maribor, 1990. str. 348

Utemeljitelj komunikologije u Jugoslaviji i pisac nekoliko desetaka zapaženih komunikoloških knjiga i rasprava prof. dr. France Vreg i ovaj put je bio pionir. Naime, u svojoj nedavno izišloj najnovijoj knjizi *Demokratsko komuniciranje*, on analizira granice i mogućnosti preobrazbe komunikologije prema mjeri i potrebama pluralističke demokracije u nas i u svijetu, koja postaje opći planetarni model suvremenog strukturiranja društvenih zajednica na bazi punog uvažavanja pojedinca i svih njegovih potreba.

Budući da je, uz zadovoljavanje egzistencijalnih potreba, najvažnija potreba za

komuniciranjem (razmjenom informacija i usuglašavanjem s drugim ljudima radi izgradnje humanije zajednice), komunikologija kao jedna od najmlađih znanosti ovoga stoljeća postaje vrlo značajna: prvo, radi proučavanja dubljih zakonitosti javnog komuniciranja i, drugo, radi transformiranja sadašnjeg sistema monološkog informiranja građana u sistem dijaloške razmjene saznanja po principu: svi, sa svima, o svemu, potpuno, argumentirano i osobno odgovorno. Autor je ovu knjigu, koja predstavlja recentnu sintezu svih znanstvenih informacija iz područja komunikologije, strukturirao u osam poglavlja.

U prvom poglavlju se, nakon prikaza svih danas frekventnih definicija osnovnog pojma komunikologije — komuniciranje, prezentira i jedna prihvatljiva sintetska definicija, po kojoj je ljudsko komuniciranje simbolički posredovana interakcija (str. 21), što znači da je komuniciranje osviještena, pa i relativno regulirana interakcija u jezicima i kodovima. Po osnovnim formama izražavanja komuniciranje je intrapersonalno (i temelj je personalizacije pojedinca) i interpersonalno (i na njemu se zasniva socijalizacija). Unutar više oblika interpersonalnog komuniciranja autor posebno naglašava »masovno komuniciranje«, koje kao novi oblik socijalne interakcije počinje od tiskoslovne komunikacije, a afirmira se tek s elektroničkom masovnom komunikacijom.

Budući da pojam i funkcija masovnog komuniciranja ni do danas nisu posve istraženi, Vreg u drugom poglavlju analizira tradicionalne teorije (posebno publicističku), sociološke teorije i teoriju simboličkog interakcionizma. Kako autor ocjenjuje, sve su te teorije uspjele zahvatiti jednu karakteristiku masovnog komuniciranja, ali ne i cjelinu, te se zato u novije vrijeme razvijaju i druge teorije.

Kako je u sociologiji odigrala značajnu ulogu, Vreg u trećem poglavlju studioznije obrađuje funkcionalističku teoriju komunikacijskih procesa, u četvrtom poglavlju još analitičnije tretira, danas (svakako) dominantnu, sistemsku teoriju komunikacijskih procesa. U petom poglavlju autor se bavi procjenjivanjem dometa kritičkih teorija javnog komuniciranja.

S obzirom na osnovni cilj knjige — razlaganje najnovije paradigme javnog komuniciranja u dolazećim pluralističkim demokratskim društvima — autor u šestom poglavlju analizira diseminativni model javnog informiranja, da bi kao opoziciju tome modelu u slijedeća dva poglavlja osvijetlio složenu problematiku komuniciranja u različitosti, u demokraciji i punom uvažavanju pojedinca. S tim u vezi u sedmom poglavlju analizira interkulturalno komuniciranje, konfliktnost i moguće transkulturne medijacije s posebnim i konkretnim implikacijama na izgradnju sistema interkulturalnog komuniciranja u Jugoslaviji, gdje danas žive pripadnici 74 različita naroda.

Budući da je Jugoslavija najpluralističkija zemlja ne samo u Evropi nego i u svijetu, autor u osmom posljednjem, poglavlju — koje predstavlja sintezu knjige — analizira u svim aspektima komunikacijski pluralizam kao pretpostavku demokratskog života u velikim socio-ekonomskim različitostima. Kako je knjiga metodološki strukturirana po genetsko-strukturalno-funkcionalnoj metodi, autor na kraju reflektira mogućnosti daljeg razvoja modela komunikacijskog pluralizma u bližoj budućnosti (prilikom ulaska u 21. st.).

Zahvaljujući razvojnou dijalektičkom praćenju povijesnog razvoja sistema javnog komuniciranja u ovisnosti o razvoju proizvodnih snaga, kao i pronalasku novih hardverskih sistema za prijenos informacija na daljinu, dr. F. Vreg je s velikom akribijom osvijetlio taj put. Provođenjem te dijakronijske analize on je uspio izraditi teoretski i strojnu platformu za promišljanje novog pluralističkog demokratskog komuniciranja svih sa svima o svemu i argumentirano. Time je izbjegao dosadašnje zablude mehanističkog marksizma koji je zapostavljao ulogu nadgradnje uopće, a u njoj posebno ulogu javnog informiranja i komuniciranja, i tako pridonio da se u nas nedopustivo dugo u praksi zadržati sistem agitropovskog indoktriniranja do »pranja ljudskih mozgova« putem masmedija s dirigiranom diseminacijom vladajućoj klasi poželjnih informacija.

Novi model pluralističkog demokratskog javnog komuniciranja, kako je to Vreg dobro uočio, predstavlja dijalektičku sintezu dvaju dominantnih trendova u suvremenim svjet-

skim kretanjima. Prvi trend se, kao što svi vidimo, izražava kao opća planetarizacija i unifikacija na hardverskom planu (to znači da se ne samo strojevi za prijenos informacija nego i ostale tehnologije planetarno standardiziraju radi ostvarivanja slobodnog svjetskog protoka roba na tržištu). Elektronički sistemi javnog komuniciranja (od radija i televizije do satelitskih prijenosnih uređaja potpomognutih kompjuterskim regulacijama) postaju isti u svim zemljama. Zahvaljujući tome, moguće je lak, brz i ekonomičan prijenos informacija u svim smjerovima. Međutim, i to je drugi svjetski trend, na planu socijalnog razvoja se očituje sve veća individualizacija elementarne mjere kolektivne egzistencije ljudi. Samo u proteklo pola stoljeća je u okriju Ujedinjenih naroda tako nastalo više od 100 posebnih suverenih država. I taj obrnuto proporcionalni razvoj tehničkih i socijalnih trendova bazična je osnova za nastajanje i afirmaciju participativnog (aktivnog) pluralističkog sistema javnog komuniciranja građana po principu svi sa svima i o svemu. Na osnovi faktorske analize autor je ustvrdio da su temeljne karakteristike toga novog sistema: teorija tripartitne moći u inputu politička, ekonomska i kulturna sfera, teorija o autonomnosti svakog medija, teorija o potpunoj ravnopravnosti naroda i narodnosti kao kolektivnih subjekata komuniciranja. Što se pak tiče posebnih i izvedenih karakteristika toga sistema u nastajanju, njih ima i više: autonomnost svih subjekata, komunikacijski pluralizam, decentralizacija komunikacijskih sistema, otvorenost javnog komuniciranja i visoki komunikacijski profesionalizam svih sudionika u javnom komuniciranju; zatim isto tako puna autonomija javnosti, nadzor vlasti, dostupnost glasila svakom čovjeku i puna politička i komunikativna participacija (a ne samo pravo da se bude informiran); te društvena odgovornost za razvojnu politiku medija, društveni nadzor nad demokratskim funkcioniranjem medija putem kojih (kao putem telefonske mreže) slobodno komuniciraju svi građani.

Osim što je ovom knjigom F. Vreg u potpunosti afirmirao pluralistički demokratski model javnog komuniciranja po principu svi sa svima i o svemu, odgovorno i argumentirano, on je uspješno prevladao i staru etastičku predrasudu o pasivnom položaju medija i javnog komuniciranja, te je dokazao

kako društvo sa svim svojim specifičnostima i permanentno djeluje na strukturu i funkciju sistema javnog komuniciranja, ali — što je još važnije — on je ustvrdio kako i novi sistem slobodnog, odgovornog i aktivnog komuniciranja građana isto tako djeluje na stvaranje i funkcioniranje nove društvene zajednice. Pluralistički sistem javnog komuniciranja je prema tome uzrok i posljedica (uzrok svih transformacija društvenog bića, a isto tako i posljedica), i kao takav je on vrlo značajan faktor i pretpostavka izgradnje novih društvenih odnosa, nove koncepcije federacije i novog položaja svakog građanina.

Zbog ovih smjelih i konstruktivnih misli ova će knjiga naići na velik odziv stručne javnosti u cijeloj Jugoslaviji (u prvom redu novinara, publicista, komunikologa, a onda i javnih radnika i znanstvenika iz svih područja). Kako svakome njenom korisniku nije dostupan original knjige (jer je knjiga objavljena na slovenskom), mislim da bi zbog svega rečenog valjalo ovo vrijedno djelo našeg utemeljitelja komunikologije prevesti i na druge jezike naroda Jugoslavije kao što je pravovremeno, 1975, bila prevedena i njegova knjiga *Društveno komuniciranje, koja je odigrala veliku ulogu u konstituiranju komunikologije u Jugoslaviji*.

Mario Plenković

Recenzija

UDK 316.77 + 659.3 + 654.1 + 7.096/7.097

Mario Plenković
Suvremena radio-televizijska retorika
Stvarnost, Zagreb, 1989, str. 229

Pred nama je četvrta knjiga poznatog zagrebačkog komunikologa dr. Marija Plenkovića. Njezina osnovna tema je sintetsko ekspliciranje dometa nove retorike, koju omogućuju elektronički mediji, radio i televizija.

Kompozicijski, knjiga je podijeljena u sedam poglavlja. U prvom, uvodnom dijelu, autor naglašava da ga je na pisanje ove knjige ponukalo dvoje: prvo, snažan razvoj nove radijsko-televizijske retorike javnog dijaloga i, drugo, isto tako snažan pad kvalitete javnog

dijaloga u nas (svodenje novinarstva na politronsku tribinu oligarhijskih moćnika, koji razvijaju mali balkanski medijski rat). Kako autor naglašava, njegova je osnovna namjera pri pisanju ove sintetske knjige bila što uspješnija implementacija razvijene nekulture i pada komunikacijskih vrijednosti našeg novinarstva.

Da bi bio još eksplikativniji u prezentiranju svoje osnovne ideje, autor je u drugom poglavlju analizirao granice i mogućnosti dva konkurentna modela javnog komuniciranja: jednosmjerni deduktivni i dvosmjerni induktivni model. U općenitijoj formi, autor je pod jednosmjernim diseminativnim modelom javnog komuniciranja prikazao model koji je svoju povijest počeo od Julija Cezara (i njegovih novina *Acta diurna*) i koji karakterizira visok stupanj manipulacije, indoktrinacije, pasivizacija recipijenata i ograničeno komunikativno djelovanje na mase. Veću pažnju je s pravom posvetio drugom modelu, s kojim svijet ulazi u 21. stoljeće. To je dvosmjerno, dijaloško, induktivno i argumentirano komuniciranje svih građana po općem principu: svi sa svima o svemu argumentirano, potpuno i osobno odgovorno. Kako taj model danas omogućuju i moderni elektronički hardverski sistemi za prijenos signala na velike daljine, autor je pokazao njegove komunikativne prednosti i perspektivu, u nadi da će se naše elektroničko novinarstvo konačno opredijeliti za ovaj model s kojim se ulazi u budućnost, neposrednu demokraciju i svijet 21. stoljeća.

U trećem poglavlju, idući od općega prema pojedinačnom, autor analizira bitne pretpostavke za implementaciju toga novog, dvosmjernog, demokratskog i samoupravnog modela javne diskusije svih građana bez posrednika (novinara). Uvažavajući Marxovu objeckiiju o primatu proizvodnih snaga (kao skupa stvaralačkih čovjekovih dostignuća), dr. Plenковиć među prve i temeljne pretpostavke uspostavljanja novoga modela dvosmjernog komuniciranja svih građana na daljinu, naglašava moderne elektroničke komunikacijske medije (radio, televizija, kompjutor). Na drugom mjestu su specifični društveni odnosi koji ubrzavaju ili koče implementaciju tih medija. S tim u vezi, autor naglašava kako samo samoupravna demokratska organiziranost, tj. socijalizam po mje-

ri čovjeka, može biti pretpostavka za prijelaz na komunikacijski model javnog dijaloga svih građana sa svima i o svemu, u kojem su svi novinari i slušaoci. Treća pretpostavka za implementaciju ovog novog oblika javnog dijaloga jest visoka kultura komuniciranja, tj. nova retorika javnog dijaloga, koja se bazira na logici eksploriranja informacija (otkrivanja) i ekspliciranja (prezentiranja). S tim u vezi, autor prikazuje forme logiciteta nove retorike i forme jezične prezentacije, prvenstveno u dijaloškim žanrovima, što je pretpostavka javnog dijaloga svih sa svima i o svemu, putem snažnih elektroničkih medija za prijenos signala.

Za novinare, studente novinarstva i sve koji žele razvijati kulturu javnog dijaloga putem masmedija, najinteresantnije i najznačajnije je četvrto poglavlje u kome se prikazuju dominantni oblici izražavanja na radiju i televiziji, posebno u funkciji novog prezentativnog modela. Dr. Plenковиć sve žanrove dijeli u monološke (koji su prikladniji za novinski diskurs), dijaloške (koji su prikladniji modelu nove retorike elektroničkih medija) i složene žanrove u kojima dominira princip multimedijske prezentacije s specijalnim podžanrovima kao konektorima emisija, posebnih priloga (voditeljstvo, konferansa, režija itd).

U petom poglavlju su prezentirani podaci o prevalenciji pojedinih žanrova. To je, zapravo, izvještaj o provedenom istraživanju iz kojega je vidljivo da su dijaloški žanrovi efikasniji, da te žanrove preferiraju i građani, te da se pomoću njih dublje (mobitovski i hubitovski) prihvaćaju posredovane informacije. Time je nedvosmisleno i znanstvenom analizom pokazano da naše novinarstvo i naša društvena zajednica nemaju što čekati, nego da moraju, što prije, izvršiti vlastitu transformaciju u viši, dijaloški oblik javnog komuniciranja, u kome će građani biti aktivni komunikatori, a ne pasivni recipijenti. To je realna osnova na kojoj može nastati, ne samo kulturna komunikativna zajednica koja se služi ne argumentom site manjine, nego silom argumenta, ne samo većine nego cijelog čovječanstva.

U šestom poglavlju autor rezimira rezultate svoje analize i ukazuje na slabosti sadašnjeg interregnumskog položaja našeg novinarstva, koje je palo na vrlo nisku razinu poslužnika nekih manjih ili većih moćnika,

kojima služi kao čisto sredstvo prijenosa (kao megafon), a u sedmom dijelu (preporukama) daje i devet konkretnih pravaca za moguću transformaciju novinarstva, što mogu poslušati i kao osnova za provođenje transformacijskih procesa u reorganizaciji redakcija, uloge građana u javnom komuniciranju, pravnom normiranju javne komunikacije i implementaciji novih elektroničkih sistema.

Važno je napomenuti da je autor uz ovu knjigu naveo i 342 informacijska izvora, koja omogućuju svima koji se aktivno have novinarskom djelatnošću teorije i prakse u svijetu, jer je i to jedna od pretpostavki da se konačno naš zastarjeli sistem monološkog, deduktivnog, agitpropovskog novinarstva zamijeni analitičkim, argumentiranim i odgovornim dijalogom svih građana sa svima i o svacemu, kao najvišeg ideala svjesnih socijalističkih snaga koje nastoje izgraditi socijalizam, ne po mjeri manjine, nego po mjeri svih ljudi i najhumanijih vrednota.

Kada se promotri u cjelini, najveća je vrijednost ove knjige da u nas najevidentnije prikazuje smisao preobrazbe novinarstva iz diseminativne, klasne i pripovajajuće prakse u praksu javnog komunikativnog djelovanja svih građana. Kao što je poznato, u nas se još uvijek na demokratizaciju novinarstva gleda sa stajališta da svi građani dobiju od vladajuće klase tzv. skup poželjnih informacija. Međutim, suprotno tome klasnom, neproduktivnom sistemu indoktrinacije većine od manjine demokratski komunikativni sistem, što ga omogućuju snažni elektronički mediji, dovodi na javnu scenu same građane, koji postaju ne više i samo slušaoci i gledaoci, nego prvenstveno tvorci, obrađivači, kritičari, pa i transformatori svih informacija koje se prezentiraju na megatribinama kao što su radio i televizija. U tome novom sistemu javnog komuniciranja samih građana, novinari dobivaju drugačiju ulogu. Oni više ne govore u ime građana, za njih, u njihovu korist, nego to putem teletribina, telekomunikacije, teleparlamenta elektroničkog demokratskog društva, govore i odlučuju — SAMI GRAĐANI. To je ta kvalitativna razlika između starog diseminativnog novinarstva i novog demokratskog dijaloga svih sa svima i o svemu. U tome novom modelu novinari postaju organizatori, režiseri javnog dijaloga i trude se da se taj dijalog odvija korektno (da

se govori logično, jasno i stilski korektno, zatim konstruktivno, uvijek argumentirano i osobno odgovorno). Kao što prometni milicionari omogućuju što veći protok vozila na križanjima, isto tako i novi novinari će omogućavati što veći protok informacija radi njihova usaglašavanja — do konsenzusne razine ili pak njihova odbacivanja, ako ne izdrže javnu kritiku ostalih građana.

Prezentirajući modele i modalitete toga novog tipa »novinarstva« bez novinara, u kome zapravo svi građani postaju i novinari i recipijenti, autor je pokazao koji su to pravci i trendovi u razvoju javnog komuniciranja prema dolazećem 21. stoljeću elektroničkog pokretnog teksta (u kome više neće biti papira, niti papirnatih knjiga), elektroničke snažne memorije (koja će posve istisnuti biblioteke, kao sadašnja skladišta knjiga), mentalne mogućnosti da svatko po želji uspostavlja kontakt sa svakim građaninom bilo gdje u svijetu i da s njim razmjenjuje osobna iskustva (nasuprot sadašnjem menzaškom dobivanju informacijskih mrvica po mjeri i u interesu vladajućih klasa) i aktivne pozicije svakog građanina, koji će pomoću novih medija moći, ne samo primati, nego istodobno obrađivati, preformulirati, pa i odbaciti sve primljene informacije, a sve radi dolaženja do kreativnijih rješenja.

Nova retorika, novi tip aktivnog »novinarstva«, tako postaje najbolji dokaz tvrdnje N. Wienera (oca kibernetike), koji je polovinom ovoga stoljeća naglasio kako suvremeni svijet počiva na tri entiteta (materiji, energiji i informaciji), među kojima informacija nije samo ravnopravan nego primaran resurs, jer se po njoj upravlja sve, pa i neposredna proizvodnja, koja se u doba automatizacije i robotizacije sve više intelektualizira.

Ova će provokativna knjiga, zbog toga što otvara nove komunikacijske vidike, izazvati pažnju mnogih građana, jer se ona prvenstveno i njima obraća, budući da novu komunikacijsku revoluciju neće nikada izvesti samo tzv. profesionalni novinari, niti tzv. svjesne društvene snage, nego sami građani, svi ljudi kojima mogućnost komuniciranja svih sa svima i o svemu, daje novu dimenziju kvalitetnijeg življenja, rada i stvaralaštva.

Marko Sapunar

Recenzija
UDK 37 + 37.014 + 37.015.3

Vladimir Vujčić:
Obrazovanje i društvo

SSOH, Zagreb, 1989. str. 240

U nas se obrazovanje i pedagoška akcija (u teoriji i praksi) uglavnom tretiraju kao podsistemi, što znači zatvoreno u malom okruženju institucionalnog obrazovanja — u školi. Tek pojavom i afirmacijom sociologija obrazovanja (Flere, Cifrić, Vujčić i drugi) taj se problem, i to zbog konstantne neuspješnosti školskog sistema od 1945. do danas, problematika obrazovanja se počinje analizirati i s makroskopskog stajališta, tj. sa stajališta globalnog društva.

Već u početnim radovima sociologija obrazovanja je uspjela osvijetliti, a dijelom i riješiti, brojne probleme koji su staroj, zatvorenoj, dogmatskoj pedagogiji ostali zauvijek neriješeni. U prvim radovima sociologije obrazovanja uglavnom je razmatrana interakcija društva i obrazovanja i konstatirano je da ne obrazuje i ne odgaja samo škola, nego cijelo društvo.

Danas, kad je naša sociologija obrazovanja učinila i drugi korak, započinje se istraživati i probelamitika posebnoga i pojedinačnoga. Vrijedan prilog upravo toj analizi problematike reverzibilnih dijalektičkih veza između društva i obrazovanja predstavlja najnovija knjiga V. Vujčića.

Knjiga je komponirana od dvanaest samostalnih cjelina, u stvari istraživačkih izvještaja što ih je autor izradio u sastavu svoga projekta na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu.

U prvom se radu »Demokracija i odgoj« genetsko-strukturalno-funkcionalnom dijalektičkom metodom provodi dijakronijska analiza. Rezultat te ozbiljno provedene analize je spoznaja da se »demokraciju u odgoju i obrazovanju ne može više promatrati samo kao jednakost šansi u natjecanju za ovaj ili onaj obrazovni stupanj i program, nego prije svega mogućnost široke zajedničke razmjene iskustava, komunikacije, u širem društvenom

okviru i kao mogućnost raznovrsnog djelovanja (kulturnoga, političkoga, teorijskoga, praktičkoga) u postojećem školskom sistemu i u ukupnoj organiziranosti društva... Viši stupanj demokracije zato mora pronalaziti načine kako da se onemogućiti reprodukcija idiotizma-profesije. Razvoj individualnosti,« kako zaključuje autor, »razvoj svestranosti i prevladavanje idiotizma profesije, smatramo da su to prije svega uporišne točke u suvremenom, a napose našem samoupravnom, promišljanju teorije odnosa demokracije i odgoja« (str. 32—33).

Kao nastavak ove makroskopske analize edukativnog fenomena, u drugom radu, »Odgoj za promjene«, autor svoju analizu usmjerava prema budućnosti, pa u središte svoga promatranja stavlja razvoj, promjene, progres, te nastoji iz složenih dijalektičkih sprega odgoj - društvo uočiti koliki i kakav je zapravo utjecaj odgoja na podržavanje i akceleriranje društvenih promjena. Autorov je nalaz da se odgoj kao takav može koristiti vrlo široko: od zaustavljanja do podržavanja razvoja, sve u ovisnosti o strukturi društva u kojem je on na djelu. Naime, u otvorenim, demokratskim društvima odgoj ima vidno djelovanje u smislu poticanja i akceleriranja razvoja, ali u zatvorenim kastinsko-klasnim i dogmatiziranim društvima odgoj se koristi i za konzerviranje postojeće tradicije, te on u tim uvjetima djeluje regresivno u odnosu na društveni razvoj. Iz toga Vujčić ispravno izvodi zaključak da odgoj sam po sebi, bez šireg društvenog konteksta, nije presudan za razvoj, nego samo u funkciji datog društva u kojem djeluje.

U radu »Vrijednosne orijentacije i odgoj«, gdje se analogno kontrastivnom metodom analiziraju interakcija odgoja i vrijednosti, autor naglašava da vrijednosti (kao povijesno utemeljene i društveno iskristalizirane biti društvene svijesti ljudi) značajno utiču na odgoj, jer mu pokazuju ciljno, dolazišno stanje. Međutim, i u toj funkciji postoji regresivni i progresivni utjecaj, sve u ovisnosti o kojim i čijim se vrijednostima radi. Kako se danas vrijednosna svijest mundijalno ujednačava, dr. Vujčić se zalaže za promociju putem odgoja kapitalnih vrijednosti novoga humanizma kao što su: sloboda, jednakost, sreća, pravda, mir u svijetu, saopoštovanje (str. 79).

Treća rasprava »Nastava i mit o fiksiranosti inteligenciji« predstavlja svojevrsni izazov biheviorističkoj psihologiji i pedagogiji, kao i zastupnicima teze o fiksiranosti inteligencije. Autor uspješno pobija sve jednostrane pristupe i fenomen inteligencije tumači multifaktorski kao funkciju: »i jezika, i pismenosti pojedinca, i obrazovanosti roditelja, i obiteljske atmosfere, i pouzdanosti u sebe, motivacijom« (str. 88), a ne samo konfiguracijom genetske šifre.

»Obrazovanje i stratifikacija« je četvrta rasprava i u njoj autor analizira problem odnosa obrazovanja i socijalne stratifikacije. Govoreći pedagoškim jezikom, taj problem se iskazuje kao zajedničko ili posve individualizirano obrazovanje. Izbjegavajući štetnosti obiju krajnosti, autor se zalaže za zajedničko obrazovanje, ali po mjeri svakog učenika, posebno njegovih sposobnosti i komparativnih prednosti.

Analizirajući problem donosa i utjecaja škole na obrazovne rezultate (»Strukturalni efekti škole u obrazovnim rezultatima mladih«), autor je konstatirao, zajedno s drugim istraživačima (u nas Pastuović), »da se efekti konteksta škole na obrazovne rezultate učenika minimalni, te da su u ranijim istraživanjima ovi efekti precjenjivani« (str. 173), posebno u istraživanjima provedenim u socijalističkim zemljama.

I u radu »Kultura škole i uspjeh učenika« analizira se odnos socijalnog konteksta, posebno socijalne klime za školsko učenje i ustvrđuje »da su varijable školske klime izuzetno značajne u objašnjavanju varijance u školskom uspjehu učenika« (str. 190), ali naši nastavnici nisu danas spremni za pospješivanje suptilnijih tehnika kojima bi se školska klima mogla unaprijediti.

Dr. Vujčić u radu »Kuda dalje razvijati znanost o odgoju i obrazovanju« tretira danas najvažniji pedagoški problem, a to je znanstveno strukturiranje pedagogije. Stara paradigma više nije efikasna, a nova se još ne nazire, iako se umjesto nje nudi niz varijacija. U razrješavanju toga problema autor polazi od generalne teorije sistema i novu pedagogiju definira kao »pedagogiju društvenoga prostora« (str. 210) u kojem se odvija složena interaktivna dinamika razvoja, mijenjanja i unapređivanja čovjekova razvoja. Stoga on zaključuje da »pedagogija ima šan-

su da se uspostavi kao istinska nauka, društveno relevantna i historijski aktualna samo ako svoje istraživanje situira u *relacije* sistema i procesa, a ne toliko u relacije odgoja kao interpersonalnog odnosa. I ukoliko svoje istraživanje situira u cjelokupni društveni prostor kao faktor odgoja.« (str. 212).

Idući tako od probelam do problema, kao što se vidi, autor je zalazio u sve dublje proučavanje problematike teorije i prakse odgoja, koja se našla u krizi zbog promjena u gotovo svim naukama i tehnologijama. Postavljajući i rješavajući problem pedagoške krize interdisciplinarno i sistemski, on je uspio prevladati ograničenja jednostranih pristupa sistemskim pristupom teoriji i praksi odgoja. Izgrađujući jedan operabilni suvremeni model obrazovanja, koji uspijeva sinhrono zahvatiti sve podsistemske elemente sistema, dr. Vujčić ovom knjigom čini plodnosni iskorak iz stare pedagogije u pedagogiju, kako je on naziva, društvenoga prostora gdje se susreću, prožimlju, sukobljavaju i ujedačavaju do sinteze ljudi, energije, informacije, nastavna pomagala i ostali resursi i u dijalektičkoj rezultanti daju informaciju individue u povijesno moguću ličnost, što je istinski cilj odgoja i pedagogije.

Kad smo na početku istakli da će ova knjiga djelovati izazovno, pritom smo prvenstveno mislili na odbojan stav svih konzervativnih, dogmatskih i tzv. diseminativnih pedagoga i dikatičara, ali isto tako i na političan odziv ne malog broja onih pedagoga koji, napuštajući kanonsku pedagogiju, pridonose — manje ili više — jedinstvenom djelu — **PEDAGOGJI DRUŠTVENOG PROSTORA**, koja dijalektički pomiruje pojedinca i društvo, sredinu i individuu, nastavnika i učenika, nastavna pomagala i samorad učenika, učenje i stvaralaštvo u teoriji sveopćeg razvoja: najprije društva koje će biti osnova i za razvoj stvaralačkog pojedinca koji će ubrzanije nego do sada moći pridonositi daljem razvoju društva i tako u otvorenim spiralnim kružnicama do konačne emancipacije pojedinca u socijaliziranoj i dezalijeniranoj osobi po mjeri 21. stoljeća.

Prikaz
UDK 338(497.1(091) + 338.(497.1:4)

Aleksandar M. Vacić: *Jugoslavija i Evropa*

Ekonomika, Beograd, 1989, str. 228

Knjiga Aleksandra M. Vacića *Jugoslavija i Evropa* usporedna je analiza privrednog razvoja Jugoslavije 1971—1987. godine. Podaci o relativnom nivou privredne razvijenosti Jugoslavije i uspješnosti njezina razvoja u odnosu na druge zemlje do sada su bili vrlo oskudni tako da je svaki novi doprinos tom pitanju dragocjen, pogotovo stoga što su strani i međunarodni izvori za takve analize nedostupni širem krugu jugoslavenskih stručnjaka. Budući da je autor direktor Odjeljenja za ekonomsku analizu i projekcije u Ekonomskoj komisiji Ujedinjenih naroda za Evropu dostupni su mu mnogi podaci pa se ideja o radu posvećenom usporednoj analizi privrednog razvoja Jugoslavije »pretvorila u nameru, a delom i moralnu obavezu prema svima onima koji se mogu suočiti sa sličnim problemima, a nemaju na raspolaganju izvore kojima se trenutno sam mogu koristiti.« (str. 11).

Da bi usporedna analiza bila pouzdana, nužno je izabrati dovoljno reprezentativan krug zemalja s kojima se razvoj Jugoslavije može uspoređivati, pokriti vremenski period koji je dovoljno dug kako bi se mogao apstrahirati utjecaj slučajnih okolnosti kao i pronaći niz pokazatelja za koje postoje usporedivi podaci.

U izboru zemalja s kojima se u ovoj studiji uspoređuje privredni razvoj Jugoslavije, primijenjena su dva osnovna kriterija. Tako su u prvom odjeljku knjige naslovljenom »Jugoslavija i tržišne evropske privrede«, razvoj Jugoslavije uspoređuje s razvojem tržišnih privreda u Evropi. Na taj način razvoj Jugoslavije analizira se u odnosu na tri grupe tržišnih privreda, od kojih je prva relevantna (četiri najveće zapadnoevropske zemlje — Francuska, SR Njemačka, Italija i Velika Britanija) kao nivo privredne razvijenosti kome zemlja teži, druga (devet manjih zapadnoevropskih zemalja — Austrija, Belgija, Danska, Finska, Nizozemska, Irska, Norveška,

Švicarska i Švedska). I kao razvijene male zemlje, koje zbog veličine svojih ekonomija imaju slične probleme kao i Jugoslavija, treća (četiri manje razvijene južnoevropske zemlje — Grčka, Portugal, Španjolska i Turska) koje u okvirima Evrope imaju status manje razvijenih zemalja i kao takve su po svojim razvojnim karakteristikama najbliže Jugoslaviji. S obzirom da agregat Južna Evropa potire mnoge razlike koje postoje između zemalja koje su svrstane u tu grupu, u okviru istog odjeljka, usporedo s analizom razvoja Jugoslavije u odnosu na navedene grupacije drugih zemalja, razvoj zemlje analizira se i u odnosu na pojedinačno promatrane druge četiri zemlje Južne Evrope: Grčku, Portugal, Španjolsku i Tursku.

U okviru drugog odjeljka studije pod nazivom »Jugoslavija i centralno-planske evropske privrede«, razvoj Jugoslavije analizira se u odnosu na druge evropske socijalističke zemlje, osim Albanije, za koju ne postoje potrebni statistički podaci. Bez obzira što se jugoslavenska privreda smatra tržišnom, i kao takva različitom od privreda drugih socijalističkih zemalja, kako u zemlji, tako i u međunarodnim izvorima, usporedna analiza razvoja Jugoslavije s tim zemljama relevantna je zbog najmanje tri razloga:

— zemlje o kojima je riječ imaju značajno učešće u vanjskotrgovinskoj razmjeni s Jugoslavijom i orijentirane su na ista tržišta kao i Jugoslavija,

— blizak je nivo privredne razvijenosti s Jugoslavijom tako da se s njom mogu uspoređivati i iz čisto razvojnih razloga,

— promjene u toku posljednjih godina u ovim zemljama u značajnoj su mjeri smanjile razlike između privrednih sistema tih zemalja i privrednog sistema Jugoslavije.

Uz ova dva odjeljka studija sadrži nešto opširniji i iscrpniji uvod u kojem je iznesena opća ocjena poslijeratnog privrednog razvoja Jugoslavije, dugoročna deceleracija privrednog razvoja. U uvodu se zatim utvrđuje raskorak između ciljeva razvoja i stvarnih privrednih kretanja, određuje svrha i okviri usporedne analize razvoja Jugoslavije od 1971—1987. godine te određuju usporedne početne pozicije zemlje 1950. i 1970. godine.

U trećem, završnom dijelu naslovljenom »Mogući opći zaključci« prezentirani su glav-

ni nalazi usporedne analize razvoja Jugoslavije. Aneksom »Ocena domaćeg bruto proizvoda (GDP) Jugoslavije u stalnim cenama 1972. godine, 1970—1987« zaokružena je struktura ovoga rada.

Usporedna analiza razvoja Jugoslavije tijekom 1971—1987. godine prezentirana je u odnosu na evropske tržišne privrede, s jedne, i evropske socijalističke zemlje, s druge strane, u granicama koje su nametnuli raspoloživi statistički podaci i metodološke razlike u sistemima nacionalnih računa jednih i drugih zemalja u odnosu na Jugoslaviju. S obzirom na objektivno određen stupanj usporedivosti prednost je dana uspoređivanju Jugoslavije sa zemljama Južne Evrope i zemljama Istočne Evrope.

Pogledajmo sada koji su glavni nalazi usporedne analize razvoja Jugoslavije. U većem broju izvora o poslijeratnom privrednom razvoju Jugoslavije, posebno onima jubilarnog karaktera, najčešće nalazimo ocjenu o privrednom razvoju Jugoslavije kao dinamičnom i uspješnom, jednom od najuspješnijih u svijetu. Međutim, za bilo kakvu pouzdanu ocjenu relativnog stupnja privredne razvijenosti nisu dovoljni samo podaci o tempu rasta koje pojedine zemlje ostvaruju u određenim vremenskim razmacima (zato što polazne osnove mogu biti različite, a podaci o dinamici rasta neusporedivi) kao ni podaci o apsolutnoj veličini domaćeg proizvoda pojedinih zemalja ukupno i po stanovniku (bilo zbog nejednake realnosti njihovih deviznih kurseva, bilo zbog razlike u sistemima obračuna, a najčešće jedno i drugo). Za usporedbu takve vrste nužni su pouzdanije, specijalno razrađene metode kojima se premošćuju navedene i druge etodološke teškoće. Upravo takve metode razvio je jedan broj međunarodnih organizacija, među kojima posebno Ekonomska komisija UN za Evropu i sistem Ujedinjenih naroda u cjelini.

Imajući u vidu sve do sada rečeno, zaključimo:

Prvo, od 25 evropskih zemalja uključenih u obračun relativnog domaćeg bruto-proizvoda (GDP) po stanovniku, godine 1950. Jugoslavija je bila 22. što potvrđuje kako je u to vrijeme bila jedna od najnerazvijenijih zemalja Evrope.

Drugo, između 1950. i 1970. godine Jugoslavija je povećala relativni nivo svog domaćeg bruto-proizvoda u odnosu na 21 od ukupno 24 promatrane druge zemlje, što potvrđuje kako je u tom periodu privredni razvoj Jugoslavije bio jedan od najuspješnijih u Evropi, ali tu ipak treba uočiti da su se u toku istog perioda, Grčka, Bugarska i Turska, zemlje s kojima se Jugoslavija u najvećoj mjeri može uspoređivati razvijale uspješnije od Jugoslavije. Najznačajnija je činjenica da su promjene u odnosu na dvije od tri zemlje bile takvih razmjera da je nivo domaćeg bruto-proizvoda Jugoslavije po stanovniku 1970. godine bio ispod nivoa tih zemalja, dok je 1950. godine bio iznad, što navodi na zaključak kako je smanjenje razlika u nivou privredne razvijenosti između Jugoslavije i razvijenih zemalja Evrope dijelom bilo uzrokovano niskim startom Jugoslavije, a da su neke druge isto tako manje razvijene zemlje Evrope u tom pogledu bile uspješnije od Jugoslavije još prije 1970. godine.

Treće, u periodu 1970—1973. Jugoslavija dalje poboljšava svoj relativni nivo domaćeg bruto-proizvoda u odnosu na gotovo sve zapadnoevropske i većinu istočnoevropskih zemalja i SSSR, ali se relativni nivo privredne razvijenosti Jugoslavije pogoršao u odnosu na sve četiri s njom usporedive zemlje Južne Evrope (Grčka, Portugal, Španjolska i Turska). Otuda se nameće zaključak kako su privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije već početkom sedamdesetih godina bili suboptimalni i da je već tada trebalo razmišljati o novoj strategiji razvoja.

Četvrto, činjenica da je jugoslavenski relativni nivo razvijenosti 1980. godine bio ispod nivoa iz 1973. godine u odnosu na Francusku, Italiju, SR Njemačku, Dansku, Norvešku i Španjolsku ukazuje na to kako objašnjenja za kasniju jugoslavensku privrednu i društvenu krizu valja tražiti u promjenama koje su se dogodile već sredinom i u drugoj polovini sedamdesetih godina. U periodu 1980—1985. godine degradacija privrednog razvoja »je već ne samo očigledna već i dramatična«.

Podaci koje nalazimo u ovoj studiji nedvosmisleno potvrđuju da je relativni nivo razvijenosti Jugoslavije 1985. godine bio ispod odgovarajućeg nivoa u 1970. godini u odnosu na tri od četiri najveće zapadnoevropske

zemlje, u odnosu na četiri od osam manjih zapadnoevropskih zemalja za koje postoje podaci, kao i u odnosu na sve četiri druge, s njom najusporedivije, južnoevropske zemlje. Autor na kraju zaključuje: »...analiza relativnih nivoa domaćeg bruto-proizvoda po stanovniku pokazuje da ocena o natprosečno uspješnom privrednom razvoju Jugoslavije i njenom poboljšanom mestu na lestvici privredne razvijenosti bar ako je u pitanju Evropa, kojoj pripada geografski i na koju je usmeren najveći deo njenih međunarodnih ekonomskih odnosa ne stoji... Sudeći po domaćem bruto-proizvodu po stanovniku, na taj način Jugoslavija je 1987. godine bila ispod mesta koje je imala 1950. godine.« (str. 217).

U realizaciji ove studije korištene su standardne i u jugoslavenskoj literaturi poznate metode analize, i pored određenih novina — pokušaj ocjene domaćeg bruto-proizvoda Jugoslavije u stalnim ocenama za period 1970—1987. godine te drugačije prezentacije relativne razvijenosti Jugoslavije u odnosu na druge zemlje, što je pridonijelo većoj razumljivosti i onima kojima ekonomija nije specijalnost niti po obrazovanju niti po profesiji, što upotrebnu vrijednost ove studije bitno povećava i širi krug potencijalnih čitalaca.

I pored svih naših simpatija i preporuka za ovu studiju, ipak ne možemo prešutjeti jednu kritičku opasku izdavaču: neuobičajeno je i nedopustivo puno tiskarskih pogrešaka, što svakako treba otkloniti u drugom izdanju.

Luka Brkić

Prikaz

UDK 327(47+57) (09)

Peter Zwick:
Soviet Foreign Relations
— *Process and Policy*

Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1990.

Knjiga profesora Louisiane State University Petera Zwicka nastala je kao plod četrdesetstoljetnog istraživanja Sovjetskog Saveza. Po svom ustrojstvu prvenstveno je udžbenička te kao takva može koristiti onima

koji žele na jednom mjestu pregled tema bitnih za istraživanje sovjetske vanjske politike. Autor je nastojao pokazati kako sovjetska vanjska politika nije nastajala u vakuumu, već je odgovarala problemima i zahtjevima što su nicali unutar sovjetskog imperija te uvjetima izvan Sovjetskog Saveza. Ispitujući konzistenciju sovjetske vanjske politike u kategorijama procesa i politika, autor je došao do uvjerenja da se ta politika s vremenom mijenjala te je varirala ovisno o geopolitičkom prostoru.

Naznačujući glavne tokove ruske i sovjetske vanjske politike u prva dva poglavlja studije, autor obrađuje mijene i glavna pitanja ruske predrevolucionarne te sovjetske vanjske politike od Lenjina do Hruščova. Slijede tri poglavlja u kojima je propitan utjecaj unutrašnjih čimbenika (povijesti, ideologije, ekonomije i politike) na sovjetsku vanjsku politiku. Time je iscrpljeno bavljenje procesima te se u slijedeća tri poglavlja autor dotiče politikā koje smješta unutar granica komunističkog bloka, Zapada i Trećeg svijeta. U poglavljima politikā autor naznačava suvremene pravce sovjetske vanjske politike te izgleda za budućnost. U zaključku sučeljava proces i politiku na razinama povijesti, ideologije, ekonomije i politike. Postavlja i šest pitanja koja traže odgovor, prije svega od Gorbačova, na osnovi kojih je moguće pretpostaviti kakva će biti sovjetska vanjska politika.

Rezultat istraživanja sovjetske vanjske politike nedvojbeno je tvrdnja da je ta politika bila i da jest elastična. Kreatori sovjetske vanjske politike od Lenjina na ovamo, bili su pragmatični ljudi, bez želje za preuzimanjem rizika već spremni da iskoriste priliku. Autor zaključuje da usprkos sovjetskim traženjima prava i strahovima Zapada, ne postoji veliki plan sovjetske vanjske politike, ne postoji naert koji snuje za sovjetskom prevlašću nad svijetom. Pokazalo se, naime, da su sovjetske vođe, više da nego ne, bili iznenadjeni i zatečeni događajima izvan bilo kakve njihove kontrole. Iako je Sovjetski Savez danas veća sila nego prije sedamdeset godina, na djelu je temeljna slabost sovjetskog sistema koju generacije sovjetskih vođa nisu uspjele prevladati. Sovjetski Savez nije velika sila kao što bi mnogi mogli poželjeti, a drugi zamišljati.

Da bi objasnio tekuću sovjetsku vanjsku politiku i utvrdio čimbenike koji na nju ut-

jeću, autor je posegnuo za ruskom prošlosti. Istražio je u kojoj mjeri je ta prošlost utjecala na sovjetsku vanjsku politiku, te da li ima kontinuiteta između predrevolucionarne Rusije i postrevolucionarne sovjetske vanjske politike. Ukoliko se još kontekstualizira sadašnja sovjetska vanjska politika u povijest, autor misli da je ključ sovjetskog preživljavanja i moći u čvrstom nastojanju dijela njegova vodstva da podvrgnu svjetske prevratničke težnje svojim trenutnim interesima. To ne znači da je na djelu žrtvovanje »ideologije nacionalnim interesima«, kako se to često voli naglasiti, već se ideologijski model interpretira kao podrška sovjetskim državnim interesima. Sve sovjetske vođe, od Lenjina do danas, poistovjećivali su preživljavanje sovjetske države s komunističkim revolucionarnim progresom, ističe autor.

Sastavnice povijesti u istraživanju ne uključuju samo događaje već i kulturnu tradiciju, nacionalni karakter i zemljopis. Povijesne sastavnice mogu se oslanjati na tradicionalnu rusku kulturu ili na geopolitičke čimbenike. Teorije tradicionalne ruske kulture naglašavaju značaj ruskog nacionalnog karaktera te političku kulturu ne bi li objasnili sadašnju sovjetsku akciju. Geopolitička objašnjenja usredotočuju se na ruski ekspanzionizam i njegove motive. Obilježja ruskog nacionalnog karaktera su mesijanizam, kulturna ambivalencija, ruski nacionalizam, paranoja, ksenofobija i druge neuroze. Rusku političku kulturu obilježavaju centralizacija, militarizam i autokratska vlast u carskoj Rusiji i Sovjetskom Savezu. Vrlo važnom smatraju tvrdnju prema kojoj »nacije čiji se status prvenstveno temelji na vojnoj moći mnogo lakše se priklanjaju vojnoj sili za postizanje političkih ciljeva« (p. 57). Kada je riječ o geopolitičkim teorijama, onda se motivacija imperijalističkog ekspanzionizma objašnjava potragom za sigurnošću koja uključuje obranu od agresivnih susjeda i potragu za obranjivim granicama te teorijama trgovačkih interesa, koji uključuju izlaz na more ili važnost luka na toplim morima.

Autor smatra da nikakvo pojednostavljeno objašnjenje nije dostatno za povezivanje složene motivacije sovjetske vanjske politike. Svaka ona teorija koja opisuje sovjetski režim kroz determinante psiholoških, kulturalnih i povijesnih čimbenika upravo je

toliko nerealistična, kao i ona koja komunističku ideologiju čini jednim motivacijskim čimbenikom sovjetske vanjske politike. Autor odbacuje tvrdnje da je na djelu ideologijska erozija i rast pragmatizma u sovjetskoj vanjskoj politici. Za njega su to mitovi ponikli u zapadnom mišljenju kao ono poželjno, naime, misli se da bi prijetnja bila manja a bavljenje lakše ukoliko su Sovjeti manje ideologijski nastrojani. Autor za takva mišljenja ne nalazi nikakvih dokaza te argument o eroziji ideologije klizi ka brkanju s ideologijskom promjenom. Činjenica da je iščezao revolucionarni optimizam« te da su revolucionarne vođe zamijenjene menadžersko-birokratskom elitom, ali to ne indicira samo po sebi eroziju ideologijskog utjecaja na sovjetsku vanjsku politiku. Autor se pita da li ideologija nastavlja služiti svrsi i današnjim vodama, bez obzira što su te svrhe danas različite od onih kakve su bile prije sedamdesetak godina. Ideologiju u sovjetskoj vanjskoj politici autor nalazi u funkciji zvijezde vodilje, konstante po kojoj se određuje kurs i pravac daljnje plovidbe. S tim u vezi od dugoročnog su značaja ovi autorovi izričaji: »Bez komunističke ideologije ne bi bilo odredišta za Sovjetski Savez, ne bi bilo svrhovitosti u sovjetskoj politici, niti racionaliteta za sovjetsku moć...Sa ideologijom sovjetska vanjska politika ima pravac, značenje i svrhu. Na koncu, nije važno da li je krajnji cilj dostižan ili čak postoji li?« (p. 118).

Prelazeći na pitanja ekonomije i njezina utjecaja na vođenje sovjetske vanjske politike, autor ističe da povijest i ideologija oblikuju sovjetsku motivaciju i ciljeve, ali da ekonomija određuje sposobnost da se ti ciljevi postignu. Čvrsto je uvjeren da »pod Gorbačovom ekonomija postaje središnji unutrašnji čimbenik koji utječe na vanjsku politiku te osnovni cilj sovjetske vanjske politike postaje sovjetski ekonomski razvoj, koji je po Gorbačovljevu mišljenju sinonim za sigurnost i moć« (p. 145).

Kad raspravlja o utjecaju političkog faktora na vođenje sovjetske vanjske politike, autor polazi od institucionalnog uvida i karaktera elite. On opisuje strukture moći u bezbrojnim državnim i partijskim institucijama uključenim izravno i prvenstveno u stvaranje vanjske politike. Autor također propituje utjecaj regrutiranja elite u vanjsku

politiku te ocjenjuje karakter vodstva i njegove političke perspektive pitajući se kako institucionalno postavljanje može utjecati na percepcije kreatora politike. Također se razmatraju implikacije strukturalnih i personalnih činilaca, na partijskodržavne odnose i kreiranje vanjske politike. Vrijedna je i analiza procesa kreiranja i vođenja politike te pregled mnogih modela kreiranja sovjetske politike što su razvijeni u svrhu objašnjavanja sovjetskog vanjskopolitičkog postupanja.

Dio knjige koji se bavi odnosom sovjetske vanjske politike i komunističkog svijeta više je podsjetnik na prošlo, nego što je aktualno štivo. Izvrsno dokumentiran, sažeto i čitko napisan taj je dio knjige dobar temelj za razumijevanje geneze pojedinih pitanja koja se obrađuju (Varšavski ugovor, SEV, budućnost socijalističke zajednice, odnos Kine i Sovjetskog Saveza, sovjetska politika prema Vijetnamu i Indokini, Kuba i sovjetska vanjska politika, sovjetska politika prema nevladajućim komunističkim partijama, sovjetska politika prema evrokomunizmu). Poglavlje koje obrađuje odnos sovjetske vanjske politike i Zapada dotiče se pitanja politike, strategije, ekonomije i ljudskih prava. Autor smatra da sovjetska vanjska politika prema Zapadu nije posljedica konzistentnog i koherentnog plana, već fleksibilno, pragmatično traženje optimalne ravnoteže između suprotstavljanja i prilagođavanja.

Za sovjetsku vanjsku politiku prema Trećem svijetu autor tvrdi da nikada nije uživala visok prioretet kreatora sovjetske vanjske politike.

U zaključku autor ističe kako će promjena označavati buduću sovjetsku vanjsku politiku. Relativno konstantni ostatak osnovni ciljevi sovjetske vanjske politike — temeljna sigurnost i globalni utjecaj — iako će se sredstva za njihovo postizanje mijenjati. Pokazalo se da je Sovjetski Savez postizao svoje ciljeve u trenutku uspješnog prilagođavanja kombiniranom utjecaju unutrašnjih i vanjskih čimbenika. Sve će to zahtijevati unapređivanje mogućnosti kao i modifikaciju ciljeva, pri čemu niti jedan čimbenik zasebno neće određivati sovjetsku vanjsku politiku.

Čini se da zaključno razmatranje u međuvremenu dobiva punu potvrdu: »Gorbačovljeva vizija budućnosti je jedan multipolaran, međuzavisan svijet. To je svijet bez

nuklearnog naoružanja u kojem je blokovski sustav sigurnosti zamijenjen uzajamnom sigurnošću. Gorbačovljevo poimanje sigurnosti se temelji na obostranom povjerenju, a ne jednakom naoružanju. To je također budućnost u kojoj je SSSR priznat kao globalna supersila zahvaljujući svojoj ekonomskoj snazi. Gorbačovljeva definicija međunarodnog statusa je ekonomska snaga. Iako se Gorbačov nije eksplicitno odrekao konačne pobjede socijalizma nad kapitalizmom, on vjeruje u nužnost da ta dva sistema pristanju jedan drugome stalno postojanje«. (p. 342).

Autor je ovom knjigom ponudio informativan, sveobuhvatan i uravnotežen priručnik koji se dotiče svih relevantnih tema s jasno izgrađenim sudovima koje je moguće provjeriti te se kritički prema njima odnositi. Studija se preporuča istraživačima sovjetske vanjske politike ili onima koji žele početnu informaciju o nekoj od pomenutih tema. Posebna vrijednost knjige je korištenje brojne literature te korektno navođenje svih škola mišljenja koje se javljaju u vezi s obrađivanim temama.

Ante Barišić

Prikaz
UDK 943.6

A. J. P. Taylor *Habsburška monarhija 1809—1918.*

Znanje, Zagreb, 1990.

Engleski historičar A. J. P. Taylor nije nepoznat našoj stručnoj javnosti. Knjiga *Habsburška Monarhija 1809—1918* još je 1956. godine objavljena na slovenskom jeziku, a sarajevska je Svjetlost 1968. godine objavila Taylorovo kasnije djelo *Borba za prevlast u Evropi*.

Habsburška monarhija je tema koja ne interesira samo stručnu, već i širu javnost. Stoga je hvalje vrijedan izdavački potez urednika »Znanja« Zlatka Crnkovića i trud prevodioca Omera Lakomice, koji su omogućili da ovu zanimljivu i vrijednu knjigu čitamo i na hrvatskom jeziku.

Taylor piše povijest Habsburške monarhije za razdoblje njene modernizacije. Dva su osnovna subjekta povijesnog događanja predmet njegova znanstvenog interesa: Monarhija i nacije. On smatra da je sukob između Monarhije i nacija bio u datoj povijesnoj zbilji nerješiv, a to je nužno vodilo raspadu i kraju Monarhije.

Habsburška Monarhija zaostajala je po stupnju svoje modernizacije za vodećim zemljama zapadne Evrope. U njoj su se sačuvali visoko plemstvo i seljaštvo, koji čine protutežu građanskom društvu i liberalnoj ideji, na kojoj se ono zasnivalo. Agrarni karakter Habsburške Monarhije i sporost procesa demokratizacije politike činjenice su koje nisu promakle Taylorovoj pažnji. Analizom zastupljenosti pojedinih slojeva Monarhije u političkim partijama on je ukazao na njihovo učešće u političkom životu.

Osnovne političke ideje toga vremena također su prikazane. Taylor se nije upuštao u prikazivanje ili propitivanje njihove suštine, nego ih je prezentirao kroz praktično djelovanje sljedbenika. Takvim je metodičkim postupkom uspio pokazati kako se svaka politička ideologija mijenjala prilagodavajući se društveno-ekonomskom realitetu. Tako su, na primjer, austrijski liberali shvaćali »da je dužnost liberalizma štitiiti individuu od države, ali nisu mogli ni zamisliti državu koju bi kontrolirao narod, ponajmanje oni sami, kao i u Njemačkoj, država je bila nešto vrlo daleko, *die Obrigkeit*, »vlast«. (str. 171).

Nacionalizmu, kao neriješivom problemu Habsburške Monarhije, Taylor je posvetio najviše pažnje. Vjerujemo da će istraživačima ove problematike biti vrlo korisna i poticajna Taylorova shema razvoja nacionalnih pokreta. Oni su se po toj shemi razvijali u tri faze. U prvoj su fazi njihovi nosioci bili samo malobrojni intelektualci. O toj je fazi Taylor sebi svojstvenim ironičnim stilom napisao: »Narodni prvaci zborili su kao da imaju podršku svjesnog, organiziranog naroda, a znali su da im je narod još uvijek samo u njihovim knjigama. Jedan pionir češkog narodnog pokreta, na sastanku sa svojim drugovima piscima u Pragu, rekao je: 'Da sada na nas padne strop, bio bi to kraj narodnog preporoda'« (str. 39). U drugoj fazi, nakon 1848. godine, dolaskom seljaštva u gradove uzrokovanim industrijalizacijom nacionalni se pokreti šire. Treća je

faza nacionalnih pokreta nastupila u dvadesetom stoljeću, a nije bila dovršena sve do raspada Habsburške monarhije. Ovu fazu odlikuje »seljački nacionalizam«, koji je omogućen prodorom masovne pismenosti na selo.

Svojom shemom razvoja nacionalnih pokreta Taylor je anticipirao čuveni model nacionalnih integracija češkog historičara Miroslava Hrocha.

Narode Habsburške Monarhije Taylor je podijelio na narode-gospodare i na narode-podložnike. Politička se premoć vodećih naroda postizala, smatra autor, osobito izbornom geometrijom. Izborni je sustav sprečavao demokratizaciju politike i osiguravao dominaciju austrijskih Nijemaca i Madara. Habsburška Monarhija imala je vrlo složen izborni sustav, pa je svakako mana knjige, što on nije detaljnije prikazan i propitan.

Osim analize odnosa Monarhije i nacija Taylor je dužnu pažnju posvetio odnosu Monarhije i aristokracije. Njegov se sud protiv uvriježenom mnijenju da je Monarhija u svemu podržavala aristokraciju. Naprotiv, ona je reformna (centralizacijom, agrarnom reformom i birokratizacijom uprave) ugrozila dotad povlašteni položaj aristokracije.

Kako nije bila sposobna riješiti unutrašnje probleme i dati smisao svome opstanku, Habsburškoj Monarhiji preostalo je da opravdanje i razlog svome postojanju potraži u međunarodnoj politici. Stoga je vanjska politika Habsburške Monarhije detaljno prikazana. Vanjska politika Habsburške Monarhije čitaocu se ponajprije otkriva kroz analizu osoba koje je vode, Franje Josipa i njegovih ministar, čiji su opisi prepuni Taylorovih ironičnih žalaca. Njegove ironične, mjestimice i cinične opaske pogadaju bit problema.

Na kraju valja napomenuti da Taylorovo djelo sadrži i poneku grubu grešku. Na njih je u predgovoru slovenskom izdanju ukazao Fran Zwitter, a u hrvatskom odličnom pogovorom Drago Roksandić. No čak ni one ne umanjuju vrijednost Taylorove knjige. On je uspio odlično prikazati glavne činioce povijesti Habsburške Monarhije. Pažljiviji će čitalac moći pratiti procese njezine modernizacije, osobito proces demokratizacije politike. Taylorovu knjigu stoga preporučamo čitaocima koji se žele upoznatiti s tim djelom srednjoevropske povijesti.

Robert Michels:
Sociologija partija u suvremenoj demokraciji?

Biblioteka politička misao, 1990.

Informator, Zagreb

Nedavno je sa stanovitim pravom rečeno kako »Sociologija partija« Roberta Michelsa dijeli sudbinu mnoge klasične knjige da je često spominjana, a malo čitana. Tako je njegova glavna postavka o neizbježnoj oligarhijskoj deformaciji svake suvremene demokracije dosad prelako ostala »neprijeporan aksiom«, umjesto da bude podvrgnuta političko-sociološkoj provjeri.

Michels je pošao od pitanja o demokraciji na temelju mladenačkih iskustava u Njemačkoj i Italiji, gdje je demokratski pokret bio, doduše, mnogostruko u toku, ali još uvijek zadržan i u svojim ustavno-političkim mogućnostima odsječen. Pritisnut »kompleksom tendencija što se suprotstavljaju ozbiljenju demokracije«, Michels te kočnice nije tražio u konzervativnih neprijatelja demokracije, pa ni u liberala, koje je gotovo posve zanemario, nego u samoj demokraciji, tj. u partijama i u njihovu unutarnjem ustrojstvu.

